

MATERIJALNO KRIVIČNO PRAVO EVROPSKE UNIJE I PROCES USKLAĐIVANJA NA PRIMERU PRAVA REPUBLIKE SRBIJE

Sažetak

U radu su analizirane normativne aktivnosti Evropske unije (EU) na ujednačavanju materijalnog krivičnog prava, naročito posle Lisabonskog ugovora (2007–2009). Pravni osnov zakonodavnih nadležnosti EU u oblasti krivičnog prava jeste čl. 83 Ugovora o funkcionisanju EU iz 2016, ali se u praksi koriste i drugi pravni osnovi. Rezultat su stihijni razvoj i ekspanzija tzv. sporednog krivičnog prava EU, koja jenjava tek posle 2017. godine. Opšti deo krivičnog prava EU razvijen je samo fragmentarno. Značajne razlike među krivičnim zakonodavstvima u pogledu ideologije i kriminalne politike otežavaju proces usklađivanja. Usklađivanje je vertikalno – državi se nameće obaveza propisivanja minimalnih obeležja određenog krivičnog dela (EU krivičnog dela) i odgovarajuće sankcije. Time se narušava koherentnost domaćeg krivičnog prava, naročito u sistemima u kojima se tradicionalno izbegava propisivanje i izricanje dugih kazni zatvora. Primer Republike Srbije pokazuje da se pri svim izmenama zakonodavstva od 2009. godine vodi računa o usklađivanju sa prihvaćenim međunarodnim standardima i pravom Evropske unije, npr. radi sprečavanja zločina mržnje, terorizma, trgovine ljudima, korupcije i privrednog kriminaliteta. Autor ocenjuje da se izmenama pristupa ad hoc, bez jasnog plana kako sačuvati koherentnost domaćeg krivičnopravnog sistema a istovremeno delotvorno primeniti krivično pravo Evropske unije.

Ključne reči: materijalno krivično pravo, Evropska unija, Lisabonski ugovor, EU krivična dela, minimalne sankcije.

1. UVOD

Tela nekadašnje Evropske ekonomske zajednice (EEZ) počela su da preduzimaju aktivnosti u krivičnim stvarima koje se ponekad neopravdano poistovećuju sa krivičnim pravom Evropske unije (EU)¹ iz pragmatične potrebe

* Doktor pravnih nauka, redovni profesor, naučni savetnik, Institut za uporedno pravo, Beograd, e-mail: n.mrvic@iup.rs, <https://orcid.org/0000-0003-0424-0610>

¹ Izraz kazneno pravo bio bi podesniji jer se u evropskim kaznenim sistemima kaznena dela uobičajeno dele prema težini i vrsti sankcija, i to na zločine i prestepe, ili trostepeno, na zločine, prestepe i prekršaje. Ovde se

da se na prostoru država članica uspostavi delotvorna policijsko-pravosudna saradnja država članica radi sprečavanja međunarodnog organizovanog kriminaliteta koji ugrožava ekonomske interese zajednice. Kako je EEZ osnovana radi političko-privredne saradnje u okviru jedinstvenog tržišta, te budući da ugovori EEZ ne sadrže nijednu odredbu krivičnog prava, krivično pravo je, kako slikovito kaže Zlata Đurđević, dugo bilo ekskomunicirano iz evropskog pravnog prostora.² Razlozi „ekskomunikacije” su različiti. Intenzivni razvoj međunarodnog krivičnog prava i međunarodnog krivičnog pravosuđa posle Drugog svetskog rata i dalje traje i podstakao je procese ujedinjavanja evropskih nacionalnih krivičnih zakonodavstava „spolja”, prihvatanjem standarda iz dokumenata Organizacije ujedinjenih nacija i Saveta Evrope. Stoga su se procesi evropskih integracija, koji su od ekonomskih postupno zadobijali i socijalnu dimenziju, odvijali prvobitno uz poštovanje *ius puniendi* kao najvažnijeg izraza suverenosti države, pogotovu što su osobenosti nacionalnih krivičnogopravnih sistema objektivno bile i ostale velika prepreka njihovom ujedinjavanju.

Još od početka sedamdesetih godina prošlog veka u okrilju EEZ uspostavljaju se osnovi dobrovoljne policijske i pravosudne saradnje država članica. Ova saradnja postaje sve šira i intenzivnija posle stvaranja Evropske unije, 1992. godine, i njene institucionalne reorganizacije na osnovu Ugovora u Amsterdamu iz 1997. godine. U sklopu tzv. trećeg stuba propisa EU (*Policijska i pravosudna saradnja*) u članu 31 Ugovora o EU pominju se konkretni oblici policijsko-pravosudne saradnje i načini kako je pojačati, između ostalog, dobrovoljnim ujedinjavanjem nacionalnih propisa i postepenim usvajanjem mera kojima se uvode minimalna pravila o bitnim obeležjima iz definicija pojedinih krivičnih dela i sankcija u oblasti organizovanog kriminaliteta, terorizma i organizovanog krijumčarenja opojnih droga. Za potrebe stvaranja institucionalnog okvira za zaštitu finansijskih interesa EU (uključujući i Evropskog javnog tužioca), Komisija EU je u periodu od 1996. do 2000. godine angažovala grupu teoretičara pod rukovodstvom Mirej Delmas-Marti (*Mireille Delmas-Marty*) da osmisle principe u vezi sa krivičnogopravnom zaštitom finansijskih interesa EU u jedinstvenom evropskom pravnom prostoru, da ispituju potrebe i preporuče moguće pravce usaglašavanja prava država članica putem vertikalne i horizontalne procesne saradnje.³ Evropska komisija je 2004. godine sačinila „Zelenu knjigu o ujedinjavanju, međusobnom priznavanju i izvršenju krivičnih sankcija u EU”, čime je pokazano da su

ipak koristi izraz svojstven srpskoj pravnoj terminologiji – krivično pravo, ali se ono shvata u širem smislu – kazneno pravo, tako da može da se odnosi i na krivična dela i na prekršaje.

² Z. Đurđević, „Lisabonski ugovor: prekretnica u razvoju kaznenog prava u Evropi”, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 2/2008, 1078.

³ O ciljevima projekta *Corpus Iuris (EU)* vid. M. Delmas-Marty, „Guest Editorial: Combatting Fraud – Necessity, Legitimacy and Feasibility of the Corpus Iuris”, *Common Market Law Review* 2/2000, 247–256. Prvih sedamnaest odredaba u dokumentu odnosi se na materijalno krivično pravo, dok su druge procesnog karaktera. Dokument je i dalje u primeni utoliko što se prema njemu procenjuje napredak država kandidata u postupku pridruživanja EU.

krivične sankcije prepoznate kao mehanizam koji se može uspešno koristiti pri izgradnji pravnog sistema EU.⁴

Reorganizacijom EU prema konceptu nadnacionalne zajednice u skladu sa Lisabonskim ugovorom⁵ i Ugovorom o funkcionisanju Evropske unije (*Treaty on the Functioning of the European Union* – TFEU)⁶ bivši treći stub (policijska i pravosudna saradnja u krivičnim stvarima) na osnovu čl. 67, 82–89 TFEU postaje predmet nadnacionalne regulative, čime se ubrzava razvoj tzv. evropskog krivičnog prava. Pored toga što je pojednostavljena pravosudna institucionalna saradnja u krivičnim stvarima, izvršena je i „kodifikacija” ranijih okvirnih odluka koje su zamenjene direktivama, a planirano je i usvajanje novih instrumenata. Tako se krivično pravo EU od pomoćnog sredstva, korišćenog shodno funkcionalnoj nadležnosti tela Zajednice za ostvarenje njenih politika,⁷ razvilo u najstroži pravni mehanizam EU koji se koristi radi zaštite područja slobode, sigurnosti i pravde na prostoru Unije, kao i zajedničkih vrednosti Unije, proklamovanih Evropskom poveljom.⁸

Proces ujednačavanja prava članica EU u krivičnoj materiji prate žive naučne rasprave u inostranstvu, ali ih u našoj teoriji nema, osim kada je reč o policijsko-procesnoj saradnji sa Evropskom unijom. Kako se izmenama krivičnog zakonodavstva u Republici Srbiji od 2009. godine pristupa, između ostalog, i radi usklađivanja domaćeg prava sa pravom EU, stiče se utisak da se taj cilj sagledava isključivo kao politički, te se smatra da će biti dovoljno formalno preuzeti norme iz instrumenata EU, bez obzira na to da li će i kako biti primenjene u praksi. Kvalitet procene toga da li naše krivično pravo treba menjati prema propisima EU ipak najpre zavisi od razumevanja procesa razvoja normativnih aktivnosti EU u oblasti krivičnog prava. Zato se u ovom radu objašnjavaju nadležnosti EU za donošenje normi iz tzv. materijalnog dela krivičnog prava u periodu posle 2007. godine, budući da se od tada krivično pravo nalazi u fokusu prava EU. Uz to, navodi se i⁹ primer usklađivanja krivičnog zakonodavstva Republike Srbije sa pravom EU.

⁴ COM (2004) 334 final, 30 April 2004; K. Nuotio, “Chapter VI: Harmonization of Criminal Sanctions in the European Union – Criminal Law Science Fiction”, in: *Harmonization of Criminal Law in Europe* (eds. Erling Johannes Husabó, Asbjórn Strandbakken) Intersentia, Antwerpen–Oslo 2005, 90.

⁵ Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community (OJ C 306, 1–271; 15. 12. 2007), entry into force on 1 December 2009.

⁶ Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union Consolidated version of the Treaty on European Union Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union Protocols Annexes to the Treaty on the Functioning of the European Union Declarations annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference which adopted the Treaty of Lisbon, signed on 13 December 2007. Tables of equivalences; OJ C 202, 7. 4. 2016, 1–388.

⁷ U nekadašnjoj praksi Evropskog suda pravde bilo je prihvaćeno da su krivičnopravna ovlašćenja Zajednice pomoćno, nužno i funkcionalno, sredstvo za ostvarivanje ciljeva politika Zajednice u pogledu jedinstvenog unutrašnjeg tržišta (Z. Đurđević, 2008, 1101).

⁸ Charter of Fundamental Rights of European Union OJ C 326, 26. 10. 2012, 391–407.

⁹ U tzv. postlisabonskom periodu krivično pravo postalo je centralna „meta” normativnih aktivnosti tela EU u toj meri da se nacionalno krivično pravo nekritički koristi kao sredstvo za ostvarenje nadnacionalne politike EU i sprovođenje njenih zakona. K. Harding i J. Eberg opisuju taj proces koristeći Platonovu analogiju o brodu budala (u *Državi*). Vid. C. Harding, J. Öberg, “The Journey of EU Criminal Law on the Ship of Fools – What Are Implications for Supranational Governance of EU Criminal Justice Agencies?”, *Maastricht Journal of European and Comparative Law* 2/2021, 196–197.

2. RAZVOJ MATERIJALNOG KRIVIČNOG PRAVA U POSTLISABONSKOM PERIODU I NJEGOVE ODLIKE

U postlisabonskom periodu ujednačavanje definicija kaznenih dela i kazni u propisima EU nastavlja se najpre u hibridnom režimu „labavijeg” međunarodnog i „čvršćeg” nadnacionalnog prava, budući da su direktivama (instrumentima „druge generacije”) prihvaćene ranije donošene okvirne odluke i drugi propisi koji su se odnosili na određene oblike prekograničnog i posebno teškog kriminaliteta koji treba suzbijati zajedničkim aktivnostima članica EU.

Osnov autonomne nadležnosti EU u oblasti krivičnog prava jeste čl. 67 (3) TFEU po kome EU treba da osigura visok stepen bezbednosti od kriminaliteta na svom prostoru, što uključuje policijsku, pravosudnu i saradnju drugih organa, uzajamno priznanje presuda u krivičnim stvarima i, prema potrebi, usklađivanje krivičnih zakonodavstava. Granicu nadležnosti Evropske unije u odnosu na suverenost države u ostvarenju *ius puniendi* postavlja čl. 4 (2) Ugovora o Evropskoj uniji po kome je Unija u obavezi da poštuje nacionalne identitete država članica, koji su neraskidivo povezani sa osnovnim političkim i ustavnim strukturama, kao i da poštuje osnovne državne funkcije u pogledu očuvanja javnog poretka i zaštite nacionalne bezbednosti. Zbog toga je nadležnost u krivičnim stvarima podeljena između Evropske unije i države članice.

Ustavni identitet EU podupiru njene nadležnosti na planu krivičnog prava prema čl. 83 (1) i (2) TFEU. U čl. 83 (1) alineja 1 propisano je da Evropski parlament i Savet mogu direktivama donetim u redovnom zakonskom postupku utvrditi minimalna pravila za definisanje krivičnih dela i sankcija za oblike naročito teškog prekograničnog kriminaliteta koji proizilazi iz prirode ili posledica takvih krivičnih dela ili iz posebne potrebe da ih države zajednički suzbijaju (tzv. kriminalizacija zbog bezbednosti). U alineji 2 istog člana, u poređenju sa nekadašnjim čl. 31 Ugovora o EU, proširena su područja kriminaliteta u kojima se mogu donositi direktive. Tako se pored područja organizovanog kriminaliteta, terorizma i trgovine opojnim drogama, navode i trgovina ljudima, seksualno iskorišćavanje žena i dece, nezakonita trgovina oružjem, pranje novca, korupcija, falsifikovanje sredstava za plaćanje i računarski kriminalitet. EU je nadležna da u navedenim oblastima uskladi minimalne definicije krivičnih dela i minimalne sankcije. Reč je o „EU krivičnim delima” (*EU crime*), koja su najvećim delom već bila regulisana ranijim okvirnim odlukama.

Prema čl. 83 TFEU normativne nadležnosti Evropskog parlamenta i Saveća u krivičnim stvarima ograničene su kumulativno: 1) vrstom propisa i procedurom u kojoj se usvajaju ti propisi, 2) obimom (ograničene su na minimalna bitna obeležja određenih krivičnih dela i sankcije) i 3) oblastima kriminaliteta (prekogranični kriminalitet ili posebno težak kriminalitet čije sprečavanje zahteva zajedničko delovanje, pri čemu treba da spada u jedno od nabrojanih područja iz alineje 2 člana 83 (1)). Odredbom čl. 83 (2) TFEU ovlašćen je Savet da

na osnovu razvoja kriminaliteta može doneti odluku kojom se utvrđuju druge oblasti kriminaliteta koje ispunjavaju prethodno navedene kriterijume (tzv. funkcionalna kriminalizacija). Dodatna nadležnost je uvedena da bi se obezbedilo delotvorno sprovođenje politika Unije u onim oblastima koje su predmet mera ujednačavanja.¹⁰

Formulacije normativnih ovlašćenja Saveta i Evropskog parlamenta na osnovu čl. 83 TFEU nisu dovoljno precizne. Nije jasno da li se ovlašćenja podjednako odnose na prekogranični kriminalitet i na druga područja posebno teškog kriminaliteta, i šta bi spadalo u „posebno” težak kriminalitet, a pored toga postoji logička protivrečnost u delu rečenice u kojoj se pominju minimalna pravila o definicijama krivičnih dela i pravila o kaznama.¹¹ Kritika se upućuje i načinu tumačenja propisanih dodatnih uslova u čl. 83 (2) TFEU, po kome direktivama mogu biti utvrđena minimalna pravila za definisanje krivičnih dela i sankcija u području koje podleže merama usklađivanja, pod uslovom da se pokaže da je to potrebno kako bi se obezbedilo delotvorno sprovođenje politike EU i da je usklađivanje krivičnih i drugih propisa država članica u tom području nužno (princip supsidijarnosti). Nije jasno da li primenom propisa treba omogućiti „generalnu delotvornost” prava EU ili „delotvorno sprovođenje” njenih propisa ili „delotvornost krivičnog prava” na nacionalnom nivou u skladu sa EU politikama, jednako kao što se ne zna ni da li se izraz „nužno” može poistovetiti sa principom *ultima ratio* primene krivičnog prava kao sredstva pravne zaštite određenih vrednosti.¹² Jedini cilj donošenja krivičnopравnih odredaba EU (pa i pravila o obeležjima krivičnih dela i kazni) jeste da se postigne delotvorna primena prava EU, a ne da se kazni pojedinac ili pravno lice. Stoga bi pri proširenju područja ujednačenja na osnovu čl. 82 (2) TFEU trebalo voditi računa o kumulativnoj ispunjenosti uslova da je krivično pravo delotvoran mehanizam za sprovođenje politike EU u nekoj

¹⁰ P. Csonka, O. Landwehr, “10 Years after Lisbon How ‘Lisbonised’ Is the Substantive Criminal Law in the EU?”, *Eu crim* 4/2019, 261.

¹¹ Minimum pravila o krivičnom delu može se shvatiti kao minimum kriminalizacije (u smislu da je dovoljno da zakonodavac u državi članici određeno ponašanje predvidi kao kažnjivo delo) ili kao maksimum kriminalizacije (da pri tome zakonodavac ne sme dodati još neko obeležje, jer time sužava zonu primene inkriminacije i rizikuje nepotpuno sprovođenje prava EU u praksi) – A. Weyembergh, S. de Biolley, “Introduction” in: *Approximation of substantive criminal law in the EU the way forward* (eds. Francesca Galli, Anne Weyembergh), Editions de l’Université de Bruxelles, Bruxelles 2013, 15.

¹² J. Öberg, “Do We Really Need Criminal Sanctions for the Enforcement of EU Law”, *New Journal of European Criminal Law* 3/2014, 374–379; A. Weyembergh, S. de Biolley, 2013, 17, 21. D. Kolarić zastupa isti stav, a u prilog navodi „Lisabon” odluku nemačkog Saveznog ustavnog suda (D. Kolarić, „*Jus puniendi* i suverenitet države u vreme globalizacije”, u: *Državni poredak – suverenitet u doba globalizacije* (ur. Aleksandar Kostić), Zbornik radova SANU, knj. 43, 2019, 263–308). Treba istaći da je Nemačka našla dobro rešenje za proveru potrebe ujednačavanja krivičnih propisa u drugim oblastima na osnovu čl. 83 (2) TFEU, što se čini u proceduri donošenja posebnog zakona kojim se odobrava takva normativna inicijativa EU – B. Hecker, “Europäisches Strafrecht post-Lissabon”, in: *Europäisches Strafrecht post-Lissabon* (K. Ambos (Hrsg.)), Universitätsverlagen Göttingen 2011, Band 14, 20. Pored toga, nemački Savezni ustavni sud uspostavio je stroga pravila kojima obavezuje nemačke predstavnike u Savetu EU da koriste prigovor („kočnicu u nuždi”) (čl. 82 (3), čl. 83 (3) TFEU) kako bi zaustavio zakonodavni postupak u EU ako bi on mogao da utiče na „osnovne aspekte nacionalnog krivičnog pravnog sistema” (verovatno se odnose na načela krivice i zabrane retroaktivne primene propisa). – W. Schroeder, “Limits to European Harmonisation of Criminal Law”, *Eu crim* 2/2020, 146.

novoj oblasti i da nekim drugim sankcijama nije moguće u jednakoj meri postići delotvornu primenu politika EU.¹³ Jakob Eberg (*Jacob Öberg*) navodi argument da je praksa Evropskog suda pravde u predmetima zagađenja životne sredine i zagađenja sa brodova već pokazala kako treba tumačiti uslov nužnosti ujednačenja nacionalnih prava radi delotvorne primene ekoloških propisa EU i zato smatra neprihvatljivim da institucije Evropske unije iz političkih razloga donose odluke o nužnosti propisivanja minimalnih obeležja krivičnih dela i minimalnih sankcija u drugim oblastima na osnovu čl. 83 (2) TFEU, ako nisu potkrepljene podacima iz izveštaja, statističkih analiza i slično, s obzirom na to da takve odluke ne mogu biti predmet sudskog preispitivanja.¹⁴ U suštini, on upozorava na opasnost od pogubnih posledica tzv. kaznenog populizma (eng. *penal populism*) koji, u uslovima globalizacije, od sredine devedesetih godina prošlog veka širom sveta utiče na to da se osnovni kriminalnopolitički cilj svodi na što strože kažnjavanje, iako za tim nema potrebe ako u određenoj sredini kriminalitet ne raste ili ne menja svoju strukturu. Međutim, primećuje se da se, i pored nepreciznosti čl. 83 TFEU, vodi računa o principu proporcionalnosti i supsidijarnosti pri korišćenju ovlašćenja iz čl. 83 (2) TFEU, što potvrđuje podatak da su po tom osnovu do sada donete samo dve direktive: Direktiva o zloupotrebi jedinstvenog tržišta iz 2014. i Direktiva za sprečavanje prevara na račun EU iz 2017.¹⁵ Problem je u tome što se pri normiranju kaznenih zabrana ne koristi uvek pravni osnov iz čl. 83, pa je tako Direktiva (EU) 2015/849 o borbi protiv pranja novca i finansiranja terorizma bila utemeljena na nadležnosti unutrašnjeg tržišta (čl. 114 TFEU) zbog toga što postoji veza sa slobodnim kretanjem kapitala.¹⁶

Normativna aktivnost tela EU u oblasti materijalnog krivičnog prava trebalo je da prati kriminalnopolitičke ciljeve definisane 2011. godine u saopštenju Evropske komisije (COM (2011)0573).¹⁷ Bilo je predviđeno da se regulišu zaštita finansijskog sektora i finansijskih interesa EU, sprečavanje falsifikovanja evra, drumski prevoz, zaštita ličnih podataka, carinska pravila, zaštita životne sredine, sprečavanje nelegalnog ribolova i zaštita unutrašnjeg tržišta suzbijanjem trgovine falsifikovanim robom i korupcije.¹⁸ Ni posle osam godina od usvojenog dokumenta nijedna od tih oblasti nije obrađena u predlogu Komisije.¹⁹ Štaviše, za vreme predsedavanja Rumunije 6. juna 2019. pokrenuta je rasprava među ministrima

¹³ J. Öberg, 379; S. Buisman, "The Future of Substantive Criminal Law, Towards a Uniform Set of Criminalisation Principles at the EU level", *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 2/2022, 175, 178.

¹⁴ J. Öberg, 373, 381.

¹⁵ P. Csonka, O. Landwehr, 264.

¹⁶ W. Schroeder, 145.

¹⁷ Commission Communication of 20 September 2011 entitled *Towards an EU Criminal Policy: Ensuring the effective implementation of EU policies through criminal law* (COM(2011)0573 final).

¹⁸ Kriterijum po kome su izdvojena pomenuta područja nije poznat, jer sa izuzetkom falsifikovanja evra, nijedno drugo područje ne može da se podvede pod oblasti za koje bi EU bila nadležna po osnovu čl. 83 TFEU (A. Weyembergh, S. de Biolley, 16), a pri tome postoje one oblasti koje bi bile od prioritarnijeg značaja za zajednicu, npr. bezbednost hrane (J. Vervaele, "Harmonised Union Policies and the Harmonisation of Substantive Criminal Law", in: *Approximation of Substantive Criminal Law in the EU the Way Forward* (eds. F. Galli, A. Weyembergh), Editions de l'Université de Bruxelles, 2013, 64).

¹⁹ P. Csonka, O. Landwehr, 266.

pravosuđa država članica o budućnosti materijalnog krivičnog prava EU. Zauzet je stav da bi trebalo poboljšati efikasnost primene postojećih pravila, da dalja „lisabonizacija” nije potrebna, te se za sada odustaje od prakse zamene ranijih okvirnih odluka direktivama, da ne treba usaglašavati tumačenje određenih osnovnih krivičnopравnih pojmova, niti donositi nove propise, mada ne bi trebalo potpuno isključiti potrebu da se predvide minimalna pravila sa definicijama krivičnih dela i sankcija u oblastima kao što su krivična dela protiv životne sredine, krijumčarenje, falsifikovanje i nelegalni izvoz medicinskih proizvoda, trgovina ljudskim organima, manipulacija izborima, krađa identiteta, neovlašćeni ulazak, tranzit i boravak u zemlji i krivična dela u vezi sa veštačkom inteligencijom.²⁰ Zašto se „zamrzava” aktivnost na usvajanju novih krivičnopравnih instrumenata? Prihvatljive argumente navodi Sane Bojsman (Sanne Buisman): krivične sankcije su zbog svog neposrednog dejstva vrlo efikasno sredstvo kojim se postiže izvršenje određene norme, te je zato teško odoleti „magiji krivičnog prava” koja redovno vodi praksi prekomernog propisivanja krivičnih dela, čime se na kraju obesmisli efikasnost primene kaznenih mehanizama.²¹

Katalog „EU krivičnih dela” ipak se *ad hoc* proširuje. U saopštenju Evropske komisije COM(2021)777 final od 9. 12. 2021. predloženo je proširenje liste „EU krivičnih dela” zločinom mržnje i zabranom govora mržnje kako bi se na prostoru EU ujednačeno radilo na sprečavanju propagiranja rasističkih stavova, antisemitizma, ksenofobije, mizoginije, verskog fanatizma itd. U obrazloženju predloga Evropske komisije navedeno je da je govor mržnje suprotan opštim vrednostima EU i da ima prekogranični karakter pošto internacionalno pokreće spiralu nasilja tako da postoji potreba da se na zajedničkoj osnovi unutar EU suzbija na organizovani način. Kao pravni osnov poslužila je Okvirna odluka 2008/913/JHA od 28. novembra 2008. godine o sprečavanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije krivičnopравnim sredstvima.²² Pored toga, zbog odugovlačenja sa ratifikacijom tzv. Istanbulske konvencije Saveta Evrope koju su u ime članica EU potpisali Evropska komisija i predsedništvo Saveta EU, Komisija je u martu 2022. objavila Predlog direktive o sprečavanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici po kome nasilje nad ženama treba da bude uvršćeno u listu „EU krivičnih dela”.²³ Najnoviji predlog Evropske komisije od 25. maja 2022. godine, koji je u međuvremenu Savet EU podržao jednoglasnom odlukom, odnosi se na propisivanje minimalnih obeležja krivičnog dela kršenja sankcija EU prema Rusiji koje će članice morati da predvide u svojim zakonodavstvima. U dokumentima Evropske komisije i odluci Saveta navedeno je da, doduše, kršenje sankcija Evropske unije prema Rusiji nije

²⁰ Draft report by the Presidency, Council document 8619/19 of 2019-04-26. The Future of EU Substantive Criminal Law, 6–7 June 2019.

²¹ S. Buisman, 2022, 176.

²² Council Framework Decision 2008/913/JHA of 28 November 2008 on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law (OJ/L 328, 6. 12. 2008, 55–58); COM (2021) 777 final, 9. 12. 2021A more inclusive and protective Europe: extending the list of EU crime to hate speech and hate crime.

²³ Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on combating violence against women and domestic violence (COM/2022/105 final).

predviđeno kao samostalna oblast teškog prekograničnog kriminaliteta u skladu sa čl. 83 TFEU, ali bi u pojedinim slučajevima mogle da se primene pravne kvalifikacije krivičnih dela pranja novca ili terorizma.²⁴

Kako kažu Harding i Eberg, u „duhu krivičnog prava EU” kao da dolaze do izražaja različite tendencije: akti koje preporučuje Evropska komisija više su prožeti duhom zajedničkih evropskih interesa, dok u aktima koje iniciraju države članice (u oblasti terorizma, falsifikovanja ili pranja novca, seksualnih zločina nad decom) dolazi do izražaja potreba jačanja policijsko-tužilačke infrastrukture EU i „loše definisan razlog bezbednosti građana”, ali se u oba slučaja pokazuje da se krivično pravo ekspresivno koristi, pri čemu je legitimno pokrenuti pitanje na koje se čeka odgovor u budućem razvoju prava EU, a to je: da li krivično pravo treba da služi interesima i politika EU?²⁵

Normativna aktivnost EU u oblasti materijalnog krivičnog prava do sada se, uprkos postavljenim kriminalnopolitičkim ciljevima, stihijno razvija na način koji ne omogućava suštinsko usklađivanje krivičnih zakonodavstva jer se ograničava na definisanja minimalnih obeležja određenih krivičnih dela i vrste i visine kazni koje treba predvideti. Pri tome minimalna obeležja krivičnih dela po pravilu nisu precizno određena. Takav je slučaj sa definicijom krivičnog dela trgovine ljudima: iz dokumenata OUN i SE u Direktivi EU preuzeti su nedovoljno konkretizovani opisi radnje izvršenja i kažnjivih pripremnih radnji – ako država bude drugačije propisala minimalna obeležja tog krivičnog dela, rizikuje nesaglasnost sa pravom EU, a ako se definicije iz Direktive u nacionalna zakonodavstva preuzmu doslovno, pokazaće se da nisu podobne za praktičnu primenu.²⁶

Opšti deo krivičnog prava samo je fragmentarno ujednačen, budući da u nekim instrumentima postoje norme kojima se, na primer, zahteva da se predvidi kažnjavanje za određene radnje nečinjenja, oblike krivice ili stadijume u izvršenju krivičnog dela (pripremanje, pokušaj), kažnjavanje saučesnika (npr. pomagača) ili blaže kažnjavanje u slučaju dobrovoljnog odustanka.²⁷ U pokušaju da se ublaže nedostaci normative iz materijalnog krivičnog prava i izbegne sukob nadležnosti zbog insisti-

²⁴ Proposal for a Council Decision on adding the violation of Union restrictive measures to the areas of crime laid down in Article 83(1) of the Treaty on the Functioning of the European Union (COM/2022/247 final); Council Decision on identifying the violation of Union restrictive measures as an area of crime that meets the criteria specified in Article 83(1) of the Treaty on the Functioning of the European Union Brussels, 30 June 2022, 10287/1/22 REV 1.

²⁵ C. Harding, J. Öberg, 211. Ester Herlin-Karnel ide i korak dalje u opravdanoj kritici: smatra da bi možda bilo potrebno ujednačenje propisa u oblasti prekograničnog kriminaliteta, ali da krivično pravo Evropske unije ne treba da reguliše druge oblasti: za time nema potrebe, pogotovu što propisi EU nisu zasnovani ni na kakvom ideološkom konceptu u pogledu svrhe kažnjavanja, niti je moguća njihova neposredna primena (E. Herlin-Karnell, “The Challenges of EU Enforcement and Elements of Criminal Law Theory: On Sanctions and Value in Contemporary of EU ‘Freedom, Security and Justice’ Law”, *Yearbook of European Law* 1/2016, 295).

²⁶ H. Satzger, F. Zimmermann, G. Langheld, *Evaluation of the Directive on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims, and replacing Framework Decision 2002/629/JHA (OJ 2011 no. L 101, 1) on the basis of the Manifesto for a European Criminal Policy*, 2011, 9–10.

²⁷ I. Vuletić, „Dometi i granice utjecaja prava EU-a na opći dio nacionalnih kaznenih prava”, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 2/2016, 960–961; M. Matić Bošković, *Evropski krivičnopravni mehanizmi i njihov uticaj na nacionalna prava*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2015, 63.

ranja na vertikalnom ujednačavanju sa propisima EU, Evropski parlament je 2012. godine usvojio dokument u kome se zalaže da se krivični mehanizmi propisuju *ultima ratio* uz poštovanje opštih krivičnopravnih načela (pre svega zakonitosti, proporcionalnosti i supsidijarnosti, zabrane retroaktivne primene normi i slično), izražava žaljenje zbog fragmentarnosti krivičnih propisa, zalaže se za kvalitetniji pristup normativnim aktivnostima i predlaže organizovanje međuinstitucionalne radne grupe.²⁸

Jednostrana usmerenost normative EU na propisivanje krivičnih dela i sankcija u odsustvu bilo kakvog ideološkog koncepta u vezi sa svrhom kažnjavanja razlozi su što tzv. krivično pravo EU nije koherentno. Ipak, u skladu sa svojom nadležnosti iz čl. 83 TFEU, Evropska unija je prvo usvajala instrumente kojima je trebalo postići da države članice u svojim zakonodavstvima propišu minimalnu ili maksimalnu kaznu za određeno kazneno delo na koje se instrument odnosi i tako se usmerila na krajnji rezultat (vrstu i visinu sankcije) dok je izostalo regulisanje svrhe kažnjavanja ili uslova za odmeravanje kazne, koji redovno zavise od vrednosnih sudova o krivičnoj odgovornosti koji dolaze do izražaja u nacionalnom krivičnom pravu.²⁹ Krivičnopravne norme EU su u tom pogledu deficitarne, a treba da budu prihvaćene u zakonodavstvima koja se tradicionalno razvijaju pod različitim ideološkim uticajima što otežava usklađivanje i jednaku primenu propisa EU u praksi, budući da obaveza usklađivanja domaćeg zakonodavstva sa propisima EU koji ne uvažavaju ideološke razlike i osobenosti domaćeg prava može da izazove sukob pomenutih pravnih sistema i dovede u pitanje unutrašnju sistematičnost domaćeg krivičnopravnog sistema, što je neophodan uslov njegove delotvornosti.

Postojeća normativa EU u oblasti materijalnog krivičnog prava nameće obavezu državi članici da preispita vlastitu kaznenu politiku i raspone kazni za pojedina krivična dela, ponekad i da predvidi otežavajuće okolnosti (na primer, zbog povrata ili izvršenja dela u sastavu organizovane kriminalne grupe) ili olakšavajuće okolnosti (na primer zbog stvarnog kajanja ili dobrovoljnog odustanka od dela).³⁰ U nedostatku jasnog teorijskog koncepta šta se kažnjavanjem za „EU krivična dela” želi postići, proces ujednačavanja se svodi na formalno propisivanje minimuma ili maksimuma kazne za određeno krivično delo u nacionalnom zakonodavstvu, što je obaveza koja se lako može ispuniti, ali se time istovremeno nameće i stroža kaznena politika i narušava koherentnost nacionalnog sistema sankcija i proporcionalnost kazni.³¹

²⁸ An EU approach to criminal law European Parliament resolution of 22 May 2012 on an EU approach to criminal law (2010/2310(INI)), *OJ C 264E*, 13. 9. 2013, 7–11. Jednom rečju, kao što to duhovito kažu Peter Čonka (*Peter Csonka*) i Oliver Landver (*Oliver Landwehr*), čezne se za opštim delom krivičnog prava (P. Csonka, O. Landwehr, 2019, 266).

²⁹ P. Asp, “Harmonization of Penalties and Sentencing within the EU”, *Bergen Journal of Criminal Law and Criminal Justice* 1/2013, 55–56, 59. Ester Herlin-Karnel (*Ester Herlin-Karnell*) kaže da se čini nerazboritim što EU koristi složeni sistem krivičnih i administrativnih sankcija (pri tome u odsustvu jasne teorijske osnove) u jednostranom cilju da obezbedi izvršenje svojih propisa jer krivično pravo ima funkciju da kontroliše nivo rizika od krivičnih dela u društvu i da postavlja granicu prihvatljivih ponašanja iz moralne i socijalne perspektive (E. Herlin-Karnell, 295).

³⁰ Z. Đurđević, 1097–1098.

³¹ P. Asp, 56, 57–58, 60. Helmut Satzger (*Helmut Satzger*) navodi da su to rezultati istraživačke studije *European Criminal Policy Initiative* (ECPI) (H. Satzger, “The Harmonisation of Criminal Sanctions in the European

Ovlašćenja EU na propisivanju minimalnih sankcija posredno su proširena obavezama članica da poštuju standarde iz prakse Evropskog suda pravde, tako da u zaštiti pravila EU moraju preduzeti „efikasne, proporcionalne i odvratajuće sankcije” (tzv. minimalna trijada), a pored toga, kršenja propisa EU treba krivično da gone na sličan način kao kršenja nacionalnog zakona (zakon jednakosti).³² Sudeći prema aktima Komisije i presudama Evropskog suda pravde, „efikasnost” sankcija tumači se kao njihov kapacitet da se postigne „usaglašenost” sa pravilima Unije i obezbedi njihova primena u praksi, dok se efekat odvratanja povezuje sa propisivanjem i izricanjem novčane kazne ili kazne zatvora umesto drugih mera koje bi se mogle pokazati delotvornijim, jer je u krivičnopravnoj teoriji odavno jasno da je pristup po kome dovoljno stroga kazna može odvratiti učinioca da više ne vrši delikte vrlo pojednostavljen i netačan.³³

Da bi se umesto formalnog ujednačavanja sa pravom EU u pogledu minimalnih ili maksimalnih sankcija za „EU krivična dela” postiglo potpunije ujednačavanje, uz poštovanje ideoloških razlika među zakonodavstvima u pogledu svrhe kažnjavanja, vrste i visine kazni koje se predviđaju za pojedina krivična dela, predlaže se primena alternativnog „modela kategorija” (eng. *category model*) po kome bi sva krivična dela, uključujući i „EU krivična dela” bila svrstana u određene kategorije po težini, te bi u svim zakonodavstvima „EU krivična dela” spadala u istu kategoriju, iako bi formalno bilo moguće da za njih budu propisane različite sankcije po vrsti ili meri.³⁴

3. PRILAGODAVANJE KRIVIČNOG ZAKONODAVSTVA SRBIJE PRAVU EVROPSKE UNIJE

Zadaci u vezi sa ujednačavanjem krivičnog zakonodavstva Republike Srbije sa pravnim propisima Evropske unije bili su početkom procesa pridruživanja postavljeni u okviru Poglavlja 24 (*Pravda, sloboda i bezbednost – Pravosudna saradnja u krivičnim stvarima*). U međuvremenu su, na osnovu usvajanih izveštaja Evropske komisije o napretku, u okviru ovog poglavlja utvrđena prelazna merila, ali je februara 2020. usvojena nova metodologija EU o vođenju pristupnih

Union; A New Approach”, *Eucrim* 2/2019, 116). Skandinavski teoretičar Kimo Nuotio (*Kimmo Nuotio*) ističe: „Kao da EU vidi samo najteže zločine među ‘EU krivičnim delima’ i zato vraća korak unazad progresivne nacionalne krivičnopravne sisteme u kojima se kazna zatvora ne smatra najvažnijom i gde se npr. doživotni zatvor ili zatvor u dugom trajanju retko propisuju i svesno se ograničava upotreba tog zatvora.” (K. Nuotio, 100).

³² Prvi put pomenut u obrazloženju presude Evropskog suda pravde u slučaju *Commission of the European Communities v Hellenic Republic*, Case 68/88, Judgment of the Court of 21 September 1989, European Court Reports 1989-02965, ECLI:EU:C:1989:339; EUR-Lex 61988J0068. Presuda je doneta protiv Grčke zbog „skandalosa sa grčkim kukuruzom” pošto je 1986. godine iz Jugoslavije u Grčku uvezen kukuruz, koji je u prometu sa drugim državama članicama Grčka prikazala kao vlastiti proizvod, čime je oštetila budžet Zajednice za carinske dažbine. Ceo sudski spor bio je zasnovan na brizi Komisije EZ a potom i Suda pravde da se obezbedi delotvorna primena propisa EU (*effet utile*), što je vremenom uticalo da *effet utile* bude prihvaćen kao formalno opravdanje za učešće EU u krivičnom postupku (C. Harding, J. Öberg, 195).

³³ U ovom smislu: J. Öberg, 345, 378; E. Herlin-Karnell, 295; K. Nutio, 82.

³⁴ H. Satzger, 116.

pregovora.³⁵ U okviru te nove metodologije ključne delove i dalje predstavljaju poglavlja 23 i 24, s tim što su sada svrstana u klaster 1 „Fundamentalna pitanja i proširivanje koncepta fundamentalnih pitanja”. U najnovijem izveštaju za Poglavlje 24 pod odrednicom 20 navedeno je da Srbija treba da preduzme dodatne mere u smislu povećanja napora kako bi obezbedila poštovanje zahteva u oblasti pravosudne saradnje u građanskim, trgovinskim i krivičnopravnim stvarima, što može da podrazumeva, između ostalog, izmene zakona i mere za njihovo sprovođenje.

Od 2009. godine Krivični zakonik Republike Srbije menjan je i dopunjavan svaki put radi usklađivanja sa ratifikovanim dokumentima Organizacije ujedinjenih nacija i Saveta Evrope, sa pravnim aktima EU i sa preporukama grupe GREKO (GRECO – *Group of States against Corruption*) u pogledu sprečavanja korupcije. U toku 2012. godine najvažnije izmene odnosile su se na elemente zakonskih opisa krivičnih dela trgovine ljudima i terorizma. Radi rešavanja problema tzv. lažnih azilanta iz Srbije koji su učestalo iz lukrativnih motiva podnosili zahteve za politički azil u članicama EU propisano je posebno krivično delo omogućavanja zloupotrebe ostvarivanja prava azila u stranoj državi. Za izvršenje pomenutog krivičnog dela kažnjava se onaj ko organizovanjem putovanja ili na drugi način pomaže našim državljanima da zloupotrebljavaju mehanizam političkog azila u stranoj državi.

Treba primetiti da je u izvesnim segmentima nacionalno zakonodavstvo prevazišlo standarde EU. Tako su, na primer, ranije aktivnosti u okviru Saveeta Evrope (naročito presude Evropskog suda za ljudska prava) i Evropske unije uticale da je, i pre donošenja Okvirne odluke EU, govor mržnje i zločin mržnje bio propisan u državama članicama bilo kao samostalno krivično delo (najčešće prema polu, seksualnom opredeljenju, rasi, verskom opredeljenju, etničkom poreklu i slično) bilo kao obavezna otežavajuća okolnost pri odmeravanju kazne za svako krivično delo motivisano predrasudom prema drugome zbog nekog njegovog ličnog svojstva. Pravo Republike Srbije bilo je naprednije u odnosu na EU, jer su u Krivičnom zakoniku Republike Srbije, po ugledu na pravo nekadašnje SFRJ, već postojale odredbe o krivičnom delu izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti (čl. 317 Krivičnog zakonika) uz opšta krivična dela iz grupe krivičnih dela protiv časti i ugleda.³⁶ Stoga je domaće zakonodavstvo u izmenama i dopunama Krivičnog zakonika (KZ) iz 2012. dodatno usklađeno sa propisima EU, tako što je u čl. 54a propisana posebna otežavajuća okolnost za odmeravanje kazne za bilo koje krivično delo učinjeno iz motiva mržnje zbog pripadnosti rasi i veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Pored toga, u zakonodavstvu postoji i krivično delo rasna i druga diskriminacija (čl. 387) u kome se kao radnje izvršenja

³⁵ COM 2020/57 final. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions, Enhancing the accession process - A credible EU perspective for the Western Balkans, 5. 2. 2020.

³⁶ Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2004, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019. Uporednopravna analiza i analiza prakse Evropskog suda za ljudska prava u: J. Čirić, *Knjiga o mržnji*, Beograd 2020, 78–86.

krivičnog dela propisuju: kršenje osnovnih ljudskih prava, proganjanje organizacija ili pojedinaca zbog njihovog zalaganja za ravnopravnost ljudi, širenje ideja o superiornosti rase, propagiranje rasne mržnje ili diskriminacije i činjenje javno dostupnim ideja koje podstrekavaju mržnju, diskriminaciju ili nasilje prema pojedincu ili grupi, a zasnovane su na nekom ličnom svojstvu itd.

Najobimnije izmene KZ do danas, motivisane prilagođavanjem prihvaćenim međunarodnim standardima OUN i SE, kao i propisima EU, odnosile su se na izmene definicije terorizma i propisivanje novih krivičnih dela u vezi sa terorizmom i finansiranjem terorizma,³⁷ i na izmene odredaba koje se tiču krivičnih dela protiv privrede i krivičnih dela sa elementima korupcije. Primećuje se da u određenim oblastima (krivična dela u vezi zloupotreba opojnih droga, seksualno nasilje) kasni usklađivanje zakonodavstva Republike Srbije sa pravom EU. Tako je, na primer, ratifikacija Istanbulske konvencije koju prihvata i EU bila razlog za propisivanje niza novih krivičnih dela u KZ, kao i za propisivanje strožih kazni za teške oblike silovanja i tzv. kažnjive obljube, ali je zakonodavac zadržao definiciju silovanja koja nije u skladu sa novim konceptom seksualnog nasilja.³⁸

4. ZAKLJUČAK

Usaglašavanje krivičnih zakonodavstva prema pravilima Evropske unije treba da posluži delotvornom ostvarenju prava EU i da ubrza pravosudnu saradnju u krivičnim stvarima, ali se pokazuje da to nije moguće postići bez usaglašavanja opštih principa i opšteg dela krivičnog zakonodavstva. Trenutno, od tog se kriminalnopolitičkog cilja odustalo. Zbog stihijnog razvoja materijalnog krivičnog prava EU i političke regresije EU generalno, teško je predvideti pravce mogućeg razvoja krivičnog prava Evropske unije. U svakom slučaju, naglašava se potreba postepenog ujednačavanja i horizontalnog dobrovoljnog usklađivanja zakonodavstava sa obavezama poštovanja Evropske povelje o osnovnim pravima. Međutim, već sada je očigledno da aktivnosti EU na propisivanju minimalnih obeležja opisa krivičnih dela i minimalnih/maksimalnih sankcija ne mogu da omoguće potpunije usklađivanje krivičnih zakonodavstava, a pogotovu nema reči o stvaranju sistema nadnacionalnog krivičnog prava, niti se može očekivati da bi na tom osnovu moglo doći do ujednačavanja prakse.

Kako Republika Srbija već dugo ima status kandidata za prijem u punopravno članstvo EU, prilikom izmena krivičnog zakonodavstva, između ostalog, vodilo se računa i o potrebi prilagođavanja Krivičnog zakonika aktivnostima EU u oblasti krivičnog prava, naročito prilikom obimnijih izmena i dopuna 2012. i 2016. godine. Međutim, takve izmene usledile su *ad hoc*, radi formalnog usklađivanja

³⁷ A. Jazić, A. Batričević, „Terorizam – politikološki i pravni aspekt“, *Strani pravni život* 1/2016, 175–181; D. Jovašević, „Krivično delo terorizma – evropski standardi i pravo Republike Srbije“, *Vojno delo* 1/2017, 315.

³⁸ N. Mrvić Petrović, „Koncept seksualnog nasilja (silovanja) prema Istanbulskoj konvenciji“, *Srpska revija za evropsko pravo* 1/2022, 110.

domaćeg zakonodavstva sa prihvaćenim međunarodnim standardima (sporazumno pravo). Budući da Srbija nije punopravna članica EU, potrebu usklađivanja sa pravom EU procenjuje sam zakonodavac, prema trenutnim prilikama. Takvim aktivnostima, koje nisu zasnovane na planu usklađivanja sa propisima EU, ako se propisuju krivična dela koja nisu u skladu sa domaćim kriminalnopolitičkim ambijentom, može se narušiti koherentnost domaćeg zakonodavstva, pri čemu dolazi do proširenja zone inkriminisanja i do pooštavanja kriminalne politike. S druge strane, pitanje je da li su izvršene izmene dovoljne da obezbede adekvatnu implementaciju direktiva EU iz područja materijalnog krivičnog prava.

Nataša Mrvić Petrović, PhD

Principal Research Fellow, Institute of Comparative Law, Serbia

THE SUBSTANTIVE CRIMINAL LAW IN EUROPEAN UNION AND HARMONISATION ON THE EXAMPLE OF THE LAW OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract

The paper analyzes the normative activities EU on the harmonization of the substantive criminal law, especially after the Treaty of Lisbon (2007–2009). The legal basis for EU competence in the field of substantive criminal law is Art. 83 of the Treaty on the Functioning of the EU (2016), but other legal bases are also used in practice. The result is the spontaneous development and expansion of the so-called secondary EU criminal law, which is decreasing only after 2017. The general part of EU criminal law has been developed only fragmentarily. Significant differences in ideology and criminal policy between the criminal legislations prevents complete harmonization with the EU law. Harmonization is vertical – the state is obliged to prescribe the minimal characteristics of a certain criminal offence (EU crime) and the corresponding sanctions. This compromises the criminal law's coherence, especially in systems where a long legislative sentence is traditionally avoided. The example of the Republic of Serbia shows that in all legislative changes since 2009, have considered the need to harmonize with accepted international standards and the EU law, for example to prevent hate crimes, terrorism, human trafficking, corruption and economic crime. The author assesses that the change is conducted ad hoc, without the plan how to preserve the coherence of domestic criminal justice system and simultaneously provide for effective application of EU criminal law.

Keywords: substantive criminal law, European Union, Lisbon Treaty, EU crime, minimum sanctions.

Literatura

- Asp P., “Harmonization of Penalties and Sentencing within the EU”, *Bergen Journal of Criminal Law and Criminal Justice* 1/2013, 53–62, <https://boap.uib.no/index.php/BJCLCJ/article/view/523/527> (30. 11. 2022).
- Buisman S. S., “The Future of Substantive Criminal Law, Towards a Uniform Set of Criminalisation Principles at the EU level”, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 2/2022, 161–187, <https://doi.org/10.1163/15718174-bja10032> (30. 11. 2022).
- Csonka P., Landwehr O., “10 Years after Lisbon How ‘Lisbonised’ Is the Substantive Criminal Law in the EU?”, *Eucrim* 4/2019, 261–267, <https://doi.org/10.30709/eucrim-2019-023> (30. 11. 2022).
- Ćirić J., *Knjiga o mržnji*, Službeni glasnik, Beograd 2020.
- Delmas-Marty M., “Guest Editorial: Combatting Fraud – Necessity, Legitimacy and Feasibility of the Corpus Iuris”, *Common Market Law Review* 2/2000, 247–256, <https://doi.org/10.54648/264406> (30. 11. 2022).
- Đurđević Z., „Lisabonski ugovor: prekretnica u razvoju kaznenog prava u Evropi”, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 2/2008, 1077–1127.
- Harding C., Öberg J., “The journey of EU criminal law on the ship of fools – what are implications for supranational governance of EU criminal justice agencies?”, *Maastricht Journal of European and Comparative Law* 2/2021, 192–211, <https://doi.org/10.1177/1023263X211005967> (22. 11. 2022).
- Hecker B., “Europäisches Strafrecht post-Lissabon”, in: *Europäisches Strafrecht post-Lissabon* (Hrsg. Kai Ambos), Göttingen Studien zu den Kriminalwissenschaften, Band 14, Universitätsverlagen Göttingen 2011, 13–28, <https://doi.org/10.17875/gup2011-131> (22. 11. 2022).
- Herlin-Karnell E., “The Challenges of EU Enforcement and Elements of Criminal Law Theory: On Sanctions and Value in Contemporary of EU E ‘Freedom, Security and Justice’ Law”, *Yearbook of European Law* 1/2016, 291–317, <https://doi.org/10.1093/yel/yew005>
- Jazić A., Batrićević A., „Terorizam – politikološki i pravni aspekt”, *Strani pravni život* 1/2016, 167–184.
- Jovašević D., „Krivično delo terorizma – evropski standardi i pravo Republike Srbije”, *Vojno delo* 1/2017, 315–328, <https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0042-84261701315J> (22. 11. 2022).
- Kolarić D., „*Ius puniendi* i suverenitet države u vreme globalizacije”, u: *Državni poredak – suverenitet u doba globalizacije* (ur. Aleksandar Kostić), Zbornik radova SANU, knj. 43, Beograd 2019, 263–308, https://dais.sanu.ac.rs/bitstream/handle/123456789/10119/bitstream_41589.pdf?seq%20uence%20=1&isAllowed=y (22. 11. 2022).
- Matić Bošković M., *Evropski krivičnopravni mehanizmi i njihov uticaj na nacionalna prava*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2015, <https://nardus.mpn.gov.rs> (22. 11. 2022).

- Mrvić Petrović N., „Koncept seksualnog nasilja (silovanja) prema Istanbulskoj konvenciji”, *Srpska revija za evropsko pravo* 1/2022, 96–118.
- Nuotio K., “Chapter VI: Harmonization of Criminal Sanctions in the European Union – Criminal Law Science Fiction”, in: *Harmonization of Criminal Law in Europe* (eds. Erling Johannes Husabó, Asbjörn Strandbakken), Intersentia, Antwerpen–Oslo 2005, 79–101.
- Öberg J., “Do We Really Need Criminal Sanctions for the Enforcement of EU Law”, *New Journal of European Criminal Law* 3/2014, 370–387, <http://doi.org/10.1177/203228441400500307> (10. 12. 2022).
- Satzger H., “The Harmonisation of Criminal Sanctions in the European Union; A New Approach”, *Eucrim* 2/2019, 115–120, <https://doi.org/10.30709/eucrim-2019-007> (10. 12. 2022).
- Satzger H., Zimmermann F., Langheld G., *Evaluation of the Directive on preventing and combatting trafficking in human beings and protecting its victims, and replacing Framework Decision 2002/629/JHA (OJ 2011 no. L 101, p. 1) on the basis of the Manifesto for a European Criminal Policy*, 2011, <http://www.crimpol.eu/wp-content/uploads/2012/04/ECPI-Evaluation-Directive-2011-36-EU-EN.pdf> (30. 11. 2022).
- Schroeder W., “Limits to European Harmonisation of Criminal Law”, *Eucrim* 2/2020, 144–148, <https://doi.org/10.30709/eucrim-2020-008> (10. 12. 2022).
- Vuletić I., “Scope and Limits of the Impact of EU Law on the General Part of National Criminal Laws”, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 2/2016, 953–965.
- Vervaele J. A. E. “Harmonised Union policies and the harmonisation of substantive criminal law”, in: *Approximation of substantive criminal law in the EU the way forward* (eds. Francesca Galli, Anne Weyembergh), Editions de l’Université de Bruxelles, Bruxelles 2013, 43–71, <https://library.oapen.org/bitstream/id/0993ef90-deee-4f6a-8929-5802494a2d0d/9782800415444.pdf> (22. 11. 2022).
- Weyembergh A., De Biolley S., “Introduction”, in: *Approximation of substantive criminal law in the EU the way forward* (eds. Francesca Galli, Anne Weyembergh), Editions de l’Université de Bruxelles, Bruxelles 2013, 9–33, <https://library.oapen.org/bitstream/id/0993ef90-deee-4f6a-8929-5802494a2d0d/9782800415444.pdf> (22. 11. 2022).

Pravni izvori

- Charter of Fundamental Rights of European Union *OJ* C 326, 26. 10. 2012, p. 391–407 ELI: http://data.europa.eu/eli/treaty/char_2012/oj (10. 12. 2022).
- COM (2011) 573 final, 20. 9. 2011. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions, Towards an EU Criminal Policy: Ensuring

- the effective implementation of EU policies through criminal law, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0573:FIN:EN:PDF> (10. 12. 2022).
- COM (2020)57 final, 5. 2. 2020. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions, Enhancing the accession process - A credible EU perspective for the Western Balkans, 5. 2. 2020, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0057%20%20> (10. 12. 2022).
- COM (2021) 777 final, 9. 12. 2021. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, A more inclusive and protective Europe: extending the list of EU crimes to hate speech and hate crime, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/1_1_178542_comm_eu_crimes_en.pdf (10. 12. 2022).
- COM/2022/247 final, 25. 5. 2022. Proposal for a Council Decision on adding the violation of Union restrictive measures to the areas of crime laid down in Article 83(1) of the Treaty on the Functioning of the European Union, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2022:0247:FIN> (10. 12. 2022).
- COM/2022/105 final, 8. 3. 2022. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on combating violence against women and domestic violence. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0105> (10. 12. 2022).
- Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union Consolidated version of the Treaty on European Union Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union Protocols Annexes to the Treaty on the Functioning of the European Union Declarations annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference which adopted the Treaty of Lisbon, signed on 13 December 2007 Tables of equivalences; OJ C 202, 7. 4. 2016, 1–388, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016ME/TXT> (22. 11. 2022).
- Council Decision on identifying the violation of Union restrictive measures as an area of crime that meets the criteria specified in Article 83(1) of the Treaty on the Functioning of the European Union Brussels, 30 June 2022 (OR. en) 10287/1/22 REV 1, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10287-2022-REV-1/en/pdf> (22. 11. 2022).
- Council Framework Decision 2008/913/JHA of 28 November 2008 on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law ('the Framework Decision') (OJ L 328, 6. 12. 2008, 55–58).
- Draft report by the Presidency, Council document 8619/19 of 2019-04-26. The Future of EU Substantive Criminal Law, 6–7 June 2019, <https://www.consilium.europa.eu/media/40358/st09970-en19.pdf#page=8> (10. 12. 2022).

Krivični zakonik RS, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2004, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

European Parliament, An EU approach to criminal law European Parliament resolution of 22 May 2012 on an EU approach to criminal law (2010/2310(INI)), *OJ C 264E*, 13. 9. 2013, 7–11, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52012IP0208> (10. 12. 2022).

Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community (*OJ C 306*, 1–271; 15. 12. 2007), entry into force on 1. December 2009.ELI: <http://data.europa.eu/eli/treaty/lis/sign> (22. 11. 2022).